

HAMDIIJA ČEMERLIĆ

DJELATNOST PREDSDJEDNIŠTVA ZAVNOBiH-a NA IZGRADNJI SISTEMA ŠKOLSTVA U BOSNI I HERCEGOVINI

U toku narodnooslobodilačkog rata i revolucije narodnooslobodilački pokret je posvećivao veliku pažnju prosvjetno-kulturnom radu na oslobođenoj teritoriji i razvijao značajnu aktivnost u tom pogledu. Svi faktori unutar narodnooslobodilačkog pokreta (KPJ, NOF, NOV, USAOJ, AFŽ i NOO) učestvovali su u realizaciji ove aktivnosti. Gledana u cjelini, ova aktivnost je kontinuirano vođena iz godine u godinu i, ukoliko se oslobođena teritorija proširivala i iskustvo bogatilo, ona se sve više razvijala i usavršavala. Narodnooslobodilački pokret je pravilno shvatio značaj akcije prosvjeđivanja i pravilno ocjenjivao povezanost prosvjeđivanja i procesa revolucionisanja širokih narodnih masa. U ratnim uslovima i puštoši koju su okupatori i njihovi saradnici ostavljali u oslobođenim mjestima, začuđuje veliki elan i široki zamah prosvjetno-kulturnog rada na oslobođenoj teritoriji. U svemu ovome najveći teret padao je na narodnooslobodilačke odbore i Predsjedništvo ZAVNOBiH-a, jednom riječi, na narodnu vlast.

Narodna vlast nije prezala pred težinom ovog zadatka i ulagala je velike napore na savlađivanju prepreka koje su stajale na putu razvijanja ove djelatnosti. Osim velike volje, narodna vlast nije imala gotovo nikakvih materijalnih sredstava za prosvjetno-kulturni rad. Počev od najelementarnijih potreba: školske table, olovke, pisanke i drugih, sve je često predstavljalo i nesavladiv problem. Pitanje školskih zgrada, odnosno nužnog prostora za održavanje nastave, učiteljskog kadra, neophodne literature i najoskudnijeg inventara predstavljalo je velike poteškoće, a za neke narodnooslobodilačke odbore nesavladivu zapreku. Na savlađivanju ovih poteškoća radio je čitav narodnooslobodilački pokret. Svi su podsticala, radili i učestvovali u savlađivanju prepreka koje su stajale na putu uspješnog izvršavanja zadatka. Ali, u krajnjoj liniji, težište napora padalo je na niže narodnooslobodilačke odbore. Oni su bili zaduženi da na svom području pripreme sve što je nužno da počne rad, a zatim da se staraju da se rad neometano odvija.

Tako, ako nije bilo školskih zgrada ili su bile oštećene, nastavu u školi i tečajeve trebalo je održavati u prostoru koji se može pripremiti za ovu svrhu, pa i pod vedrim nebom dok se ne poprave oštećene školske zgrade ili obezbijedi drugi prikladan prostor. Od oskudnih sredstava kojim su u ovo vrijeme raspolagali, narodno-oslobodilački odbori su prvenstveno popravljali školske zgrade ili prikladne prostorije za rad školskih ustanova. Tako, primjera radi, navodimo upozorenje Oblasnog odbora za Hercegovinu da Sreski odbor Nevesinja staklo, koje mu odbor dodjeljuje, isključivo upotrijebi za popravak škole, da ga ne smije upotrijebiti za ostakljivanje svojih prostorija, tj. prostorija Sreskog odbora.¹ Iz izvještaja narodnooslobodilačkih odbora vidi se da je neprijatelj često na razne načine ometao rad u školama i da odbori često objašnjavaju zastoj ili slab uspjeh u radu smetnjama od strane neprijatelja.

Rad na prosvjetno-kulturnom polju počeo je vrlo rano; započeo je stvaranjem prvih oslobođenih teritorija i prvih organa narodne vlasti, ali je često ometan neprijateljskom djelatnošću i nestabilnošću oslobođene teritorije. Česti prodori neprijateljskih jedinica i s tim u vezi nestabilnost oslobođene teritorije najviše su nanosili štete kontinuiranom razvoju prosvjetnog rada. U prvo vrijeme narodnooslobodilačke borbe pa sve do konca 1943. i početka 1944. godine, u Bosni i Hercegovini nema određenog jedinstvenog plana prosvjetnog rada. Narodnooslobodilački odbori su, prema svojim mogućnostima, kreirali i razvijali ovu djelatnost². Izvršni odbor AVNOJ-a je, za kratko vrijeme svoga djelovanja, podsticao narodnooslobodilačke odbore da otvaraju škole, gdje god uslovi dopuštaju, ili analfabetske tečajeve i razne stručne kurseve. Budući da u to vrijeme nisu postojali uslovi za stvaranje srednjih škola, Izvršni odbor AVNOJ-a je predvideo jedan specijalni sistem spremanja i školovanja kadrova za potrebe narodne vlasti. Preporučivao je narodnooslobodilačkim odborima da osnivaju narodne univerzitete gdje god to prilike dopuštaju i da putem ovih univerziteta, u okviru opštih i specijalnih tečajeva, pripremaju kandidate za razna zvanja. Međutim, napadi neprijatelja u toku Četvrte i Pete ofanzive nisu omogućavali da se ovaj sistem uvede a kamoli učvrsti i sav rad na ovom poslu morao je za duže vrijeme da se odloži.³

Tek u jesen 1944. godine, poslije osnivanja Oblasnog odbora za Bosansku krajinu, počinje planski rad na prosvjetnom polju, ali samo na području ovog odbora. U cilju pojačanja sistematskog rada na ovom polju, Oblasni narodnooslobodilački odbor se obraća Zemaljskom antifašističkom vijeću za Hrvatsku i moli da održavaju stalan kontakt radi ujednačenog rješavanja svih problema i prenošenja stečenih iskustava. U pogledu rada na prosvjetno-kulturnom polju, Oblasni odbor ističe: »Naročito nas interesuje da nam pošaljete materijal koji se odnosi na nastavu, osobito za pučku i analfabetske tečajeve.«⁴

U isto vrijeme Oblasni odbor se obraća svim okružnim i sreskim narodnooslobodilačkim odborima na svome području i zahtijeva od njih da pojačaju rad na otvaranju škola i opismenjavanju

nju naroda. Odbor ističe da nije zadovoljan dosadašnjim radom nižih narodnooslobodilačkih odbora i konstatuje da se je rad na prosvjetnom polju odvijao »bez jedinstvenog plana i nejednako u raznim okruzima i srezovima«. Analizirajući razloge koji su doveli do takvog stanja, Oblasni odbor ističe, kao najvažnije, da je na oslobođenoj teritoriji ostalo vrlo malo sačuvanih školskih zgrada, vrlo mali broj učitelja i, treće, da narodnooslobodilački odbori ovom zadatku nisu posvećivali dovoljno pažnje.⁵

Odmah po svom osnivanju, Oblasni odbor priprema jedinstven plan prosvjetno-kulturnog rada i u tom cilju okružnim i sreskim odborima nalaze da u okviru svoje unutarnje organizacije oforme odjeljenja ili odsjeke za prosvjetu i da na čelu ovih upravnih jedinica budu učitelji, koji će voditi ova odjeljenja odnosno odsjeke, a u isto vrijeme raditi na jednoj školi. Kad se pokazalo da ova praksa usporava razvoj prosvjetnog rada, Oblasni odbor traži od odbora da učitelje koji vode ova odjeljenja odnosno odsjeke oslobode rada u školi. Učitelji na ovoj dužnosti treba da budu lica sa višim obrazovanjem kako bi se u velikoj mjeri mogli posvetiti stručnim i pedagoškim radom sa mlađim nastavnicima i kontrolisati rad učitelja u školama i rukovodilaca analfabetskih tečajeva, jednom riječi, da više djeluju instruktivno nego administrativno. Uporedo s ovom administrativnom organizacijom, Oblasni odbor postavlja jednu mrežu, moglo bi se reći, društveno-državnih organa, u koje ulaze predstavnici narodnooslobodilačkih odbora i građani. Uz sve stepene odbora formiraju se posebni prosvjetno-kulturni odbori ili sekcije, čija je dužnost da neposredno rukovode i rade na prosvjetno-kulturnom polju. Zadatak je ovih odbora odnosno sekcija da otvaraju škole, analfabetske tečajeve, osnivaju domove kulture, čitaonice, pjevačke horove, diletantske sekcije, organizuju dopisništvo za štampu i staraju se o rasturanju i čitanju štampe.

Iz sačuvanih dokumenata vidi se da se ovaj plan kulturno-prosvjetnog rada na području Oblasnog odbora za Bosansku krajinu počinje ostvarivati već koncem 1943. godine. U daljem toku vremena prosvjetno-kulturni rad na terenu će se, uglavnom, razvijati preko ovih odbora odnosno sekcija. Iz mjesečnih izvještaja okružnih narodnooslobodilačkih odbora vidi se da je ovaj način rada već početkom 1944. godine znatno krenuo unaprijed. U cilju pojačanja rada na izvođenju postavljenog plana, Okružni narodnooslobodilački odbor za Podgrmeč dostavlja svim sreskim narodnooslobodilačkim odborima svoga područja sljedeće naloge: 1) da redovno održavaju sastanke prosvjetno-kulturnih odbora odnosno sekcija i da ovi odbori odnosno sekcije podnose izvještaje o svom radu; 2) da se štampani materijal umnožava i šalje po opštinama, a dopisi iz naroda dostavljaju Okružnom narodnooslobodilačkom odboru.

Postavljeni plan prosvjetno-kulturnog rada obuhvatao je, na prvom mjestu, školstvo, u koje se ubrajaju škole, analfabetski tečajevi, zatim predavanja, usmjene novine, pjevački horovi, diletantske i muzičke sekcije, domovi kulture, čitaonice i drugo.

Za analfabetske tečajeve može se reći da su bili najraniji oblik rada na prosvjetnom polju. Na svim oslobođenim teritorijama, negdje više a negdje manje, postojali su i radili analfabetski tečajevi. Ove tečajeve osnivali su narodnooslobodilački odbori, antifašističke organizacije i vojne jedinice. U prvo vrijeme, naročito na onim dijelovima oslobođene teritorije gdje vojno obezbjeđenje nije bilo čvrsto ili na perifernim dijelovima koji nisu imali stalnu vezu sa centrom oslobođene teritorije, analfabetski tečajevi su zamjenjivali osnovne škole i davali osnovno obrazovanje. Međutim, čim su se prilike sredile pristupilo se organizovanju osnovnih škola, ali su uporedo s osnovnim školama zadržani i dalje analfabetski tečajevi, samo sa izmijenjenom namjenom i organizacijom. Dotadašnji analfabetski tečajevi za djecu školskog doba pretvoreni su u osnovne škole, a analfabetski tečajevi rezervisani su za opismenjavanje odraslih tj. onih koji su prerasli uzrast za osnovno školovanje.

Nakon prve konferencije prosvjetnih radnika Bosne i Hercegovine, koja se održava u Mirkonjić Gradu, Oblasni narodnooslobodilački odbor za Bosansku krajinu izradio je program rada za analfabetske tečajeve i obavezao sve narodnooslobodilačke odbore da se staraju da se rad tečajeva odvija po ovom programu. Iz izvještaja pojedinih okružnih, sreskih i opštinskih odbora vidi se da oni nastoje da rad analfabetskih tečajeva dovedu u sklad s ovim programom, ali da u tome nailaze na poteškoće koje se teško savlađuju. Razlog tome leži u prilikama na području pojedinih odbora, posebno u nedovoljnoj spremi i zalaganju rukovodilaca tečajeva i nedostatku neposredne kontrole i pomoći postojećih učitelja. Stoga neki okružni narodnooslobodilački odbori uvode dvije vrste analfabetskih tečajeva — uzorne i obične, s tim što u prvim nastoje da u potpunosti ostvare propisani program. Na području Bosanske krajine, od osnivanja Oblasnog odbora do kraja 1944. godine, održano je 15 posebnih kurseva za rukovodioce analfabetskih tečajeva. Ove kurseve organizovao je bilo sam Oblasni odbor bilo pojedini okružni narodnooslobodilački odbori, a kroz njih je prošlo 369 rukovodilaca tečajeva. Prema izvještaju Oblasnog odbora, svi rukovodioci tečajeva upućeni su na teren i do kraja 1944. godine na području Bosanske krajine održali su 369 tečajeva sa 12500 polaznika.⁶ I pored svih teškoća, broj analfabetskih tečajeva i njihovih polaznika, s obzirom na prilike, dosta je velik. To se može vidjeti iz izvještaja Kulturno-prosvjetnog odbora Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Podgrmeč, gdje stoji da u tri sreza ovog okruga radi 51 tečaj sa 2135 polaznika, i to u krupskom srezu 21 tečaj sa 920 polaznika, u novskom srezu 15 tečajeva sa 844 polaznika i u sanskom srezu 15 tečajeva sa 371 polaznikom (Zapisnik NOO od 20. I 1944. godine, Muzej narodne revolucije).

Poslije osnivanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, a naročito poslije njegovog Drugog zasjedanja, Predsjedništvo ZAVNOBiH-a je preduzelo široku aktivnost na donošenju i uvođenju u život jedinstvenog plana pro-

svjetne djelatnosti u cijeloj Bosni i Hercegovini. Još na početku svoga rada Predsjedništvo je nastojalo da sredi prilike na prosvjetnom polju i uvede jedinstven sistem u radu prosvjetnih ustanova na cijeloj oslobođenoj teritoriji Bosne i Hercegovine. U vezi s referatom »Rad narodnooslobodilačke vlasti na prosvjetnom polju«, izloženom na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a, i diskusije povodom ovog referata, Predsjedništvo je naložilo svome odjeljenju za narodnu prosvjetu da izradi plan i program rada na podizanju osnovnog i srednjeg školstva, njegovoj organizaciji i upravljanju ovim ustanovama. Odjeljenje za narodnu prosvjetu je izradilo prijedlog ovog plana, koji je Predsjedništvo usvojilo koncem 1944. godine i zadužilo odjeljenje da se stara o njegovom provođenju u život. U ovom programu utvrđen je plan i program rada osnovnih škola i analfabetskih tečajeva, koji, u stvari, predstavlja zbir stečenih iskustava u toku proteklog perioda.

Na osnovu ovog plana i programa, Odjeljenje za narodnu prosvjetu je izradilo prijedlog »Privremenih uputstava za organizaciju i rad osnovnih škola i analfabetskih tečajeva u Bosni i Hercegovini«.7 Predsjedništvo je potvrdilo Uputstva i ona su ubuduće služila kao jedinstvena osnova za rad u osnovnim školama i analfabetskim tečajevima. Po ovim uputstvima nastava u osnovnim školama je obavezna za svu mušku i žensku djecu od 7 do 12 godina, ali će se prvenstveno upisivati prerasla djeca od 8 do 12 godina koja se do tada nisu mogla školovati zbog rata. Nastava u osnovnoj školi u cijelini traje 18 mjeseci, a podijeljena je u tri stepena po šest mjeseci. Krajem svakog tromjesečja ocjenjuje se uspeh učenika u nastavnim predmetima i vladanju a prevođenje učenika u viši stupanj vrši se po završetku prethodnog stupnja na osnovu ocjene uspjeha. Nastava je potpuno besplatna za sve učeničke. Nakon uspješnog završetka trećeg stupnja učenici dobijaju svjedočanstvo o završenoj osnovnoj školi. Privremeno, dok se ne oslobodi cijela zemlja, nove škole osniva oblasni narodnooslobodilački odbor na svoju inicijativu ili na prijedlog sreskog narodnooslobodilačkog odbora. Upravitelja i učitelje privremeno postavlja i premješta oblasni odbor na prijedlog svoga odjeljenja za narodnu prosvjetu. Nastavnici su dužni uredno voditi prozivnik, glavni imenik i knjigu inventara. Opštinski narodnooslobodilački odbor dužan je da se stara o podmirenju svih materijalnih potreba škole, posebno o izdržavanju učitelja.

U cilju unapređenja rada u školama uvode se sreske radne konferencije učitelja, koji se održavaju svakog mjeseca. Staranje o urednom održavanju ovih konferencija kao i o programu njihovog rada, spada u nadležnost sreskog narodnooslobodilačkog odbora. Konferencije saziva i njihovim radom rukovodi referent za narodno prosvjećivanje pri sreskom odboru ili učitelj koga odredi sreski narodnooslobodilački odbor. Na ovim konferencijama izlagani su i razmatrani referati o aktuelnim pitanjima organizacije i rada škola. U cilju olakšanja priprema za rad ovih konferencija, sastavljani su referati za pojedina aktuelna pitanja i dostavljani narodnooslobodilačkim odborima kao pomoć za uspješan rad. Rad

na ovim konferencijama bio je podijeljen tako da je prvi dan bio posvećen referatu i diskusiji, drugi uzornom praktičnom predavanju i obradi metodskih jedinica, a treći raspravi o učiteljskim izvještajima o radu, čitanju i objašnjavanju raspisa narodne vlasti i davanju stručnih direktiva i instrukcija prosvjetnih referenata. Osim ovih konferencija uvedene su i vaspitne učiteljske grupe, koje su prema terenskim prilikama, formirane na području nekoliko opština kako bi učitelji bez velikih poteškoća mogli da se okupe, naročito u zimsko doba. Ove učiteljske grupe postigle su vrlo korisne rezultate i pružale efikasnu pomoć učiteljima početnicima, koji su bili preopterećeni radom i gotovo prepušteni sami sebi. Uspjeli referati su umnožavani i dostavljani u sve okruge da posluže učiteljima kao dopuna njihovog stručnog obrazovanja.

Razumljivo je da je u ratnim prilikama realizacija postavljениh osnova u »Privremenim uputstvima« išla teško i da su mnogobrojne smetnje savladavane samo velikom voljom i upornošću onih koji su s entuzijazmom radili na ostvarivanju ovih ciljeva. Pri tome treba imati u vidu da učitelji nisu bili samo nastavnici u svojoj školi već i to da je na njima ležala odgovornost i za veliki dio ostale prosvjetno-kulturne djelatnosti, pogotovo u mjestima udaljenim od jačih centara. Od učitelja se očekivalo da uredno i s uspjehom vode svoju školu, da učestvuju u radu analfabetskih tečajeva, rukovode ili sami rade na svim kulturnim aktivnostima svoga područja, a uz to su mnogi narodnooslobodilački odbori, naročito seoski, pa i opštinski, angažovali učitelje i u političkom radu i u svojoj administraciji. Stoga, u cilju rasterećenja učitelja i njihovog upućivanja prvenstveno na školski rad, Oblasni odbor za Bosansku krajinu u jednom raspisu konstatuje da je vanškolski rad učitelja za svaku pohvalu, ali istovremeno naređuje prosvjetnim referatima da ovaj rad ne smije biti na štetu škole, odnosno nastave.⁸

Na prijedlog Odjeljenja za narodnu prosvjetu, Predsjedništvo je rješavalo i pitanje udžbenika i druge literature za potrebe nastave.⁹ Pitanje udžbenika predstavljalo je težak problem za narodnu vlast, za učitelje i učenike. Stari udžbenici, ukoliko ih je i bilo, za znatan broj predmeta nisu se mogli upotrebljavati jer nisu odgovarali potrebama nove nastave, a prilike nisu omogućavale izradu i štampanje novih udžbenika. Inicijativom Odjeljenja za narodnu prosvjetu izrađen je jedan privremeni bukvar, ali ni on nije mogao biti štampan, već je materijal za bukvar i školsku čitanku u skraćenom obliku umnožavan i upućivan u okruge s preporukom da se njime služe a po potrebi da proberu pogodan materijal iz starih udžbenika i time se u nastavi koriste. Iz izvještaja se vidi da se učitelji i roditelji tuže na pomanjkanje udžbenika. Nedostatak potrebnih udžbenika mnogo se više osjećao u srednjoškolskoj nastavi. Iako, sve do pred kraj rata, srednjoškolske nastave u prvom značenju nije ni bilo, ipak se može smatrati da su učiteljski i drugi stručni tečajevi predstavljali jedan vid srednjoškolske nastave. Predsjedništvo je odlučilo da gimnazijske tečajeve otvara

Odjeljenje za narodnu prosvjetu na prijedlog oblasnih narodno-oslobodilačkih odbora. Na ove tečajeve mogli su se upisati svršeni osnovnoškolski i oni koji polože prijemni ispit iz čitanja, pisanja i četiri računske operacije. Na učiteljske tečajeve mogli su se primati oni koji imaju četiri razreda srednje škole. Predsjedništvo je zaključilo da se učiteljski tečajevi formiraju u Banjoj Luci, Sarajevu, Mostaru i Tuzli, čim to uslovi omoguće. Predsjedništvo je razmatralo i pitanje opstanka privatnih škola, bez obzira na njihov stepen, i zaključilo da donošenje odluke o tome odloži dok ne dobije mišljenje Nacionalnog komiteta. Isto tako, razmatrano je i pitanje predavanja vjeronauke kao obaveznog predmeta. Predsjedništvo je smatralo da se vjeronauka može zadržati kao neobavezan predmet, ali da i o tome treba tražiti mišljenje Nacionalnog komiteta radi jednoobraznog rješenja ovog pitanja u cijeloj zemlji. Predsjedništvo je odlučilo da se ukinu građanske škole. Isto tako zaključeno je da se pošalje jedna stručna grupa u SSSR da se upozna s njihovim školskim sistemom i udžbenicima. Iz dokumenata se ne vidi da li je ovaj zaključak realiziran.¹⁰

Na kulturnom podizanju narodnih masa radili su narodno-oslobodilački odbori, jedinice narodnooslobodilačke vojske i antifašističke organizacije. Kulturno-prosvjetni odbori odnosno komisije pri narodnooslobodilačkim odborima imali su zadatak da razvijaju kulturno-prosvjetni rad na svom području i da tim radom obuhvate što veći broj građana. Osnivanje domova kulture u gradovima, pa i u većim selima, imalo je da posluži za razvijanje cjelokupne aktivnosti na podizanju kulture i prosvjećenosti u širokim narodnim masama. U domovima kulture formirane su kulturne ekipe, narodne čitaonice i knjižnice. Tu su organizirane razne pozorišne predstave, popularna naučna i politička predavanja, slušane radio-vijesti, organizovane usmene i zidne novine i drugo. Narodnooslobodilački odbori su bili dužni da obezbijede materijalne uslove za otvaranje domova kulture gdje god to prilike dopuštaju, a kulturnoprosvietni odbori odnosno sekcije i antifašističke organizacije da rukovode radom na ovom polju. Postoje sačuvani podaci da je još u prvim danima narodnooslobodilačke borbe bilo domova kulture sa vrlo razvijenom aktivnošću. Počev od 1943. godine pojačana je aktivnost na formiranju domova kulture, naročito u Bosanskoj krajini. U jednom izvještaju Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Podgrmeč navodi se da u tri sreza ovog okruga ima 25 domova kulture. U selima gdje nije bilo posebnih zgrada za dom kulture, sjedište doma bilo je u osnovnoj školi, a izuzetno i u privatnim kućama. U cilju pojačanja intenziteta kulturnog života, Predsjedništvo ZAVNOBiH-a i viši narodnooslobodilački odbori formirali su svoje umjetničke grupe. U okviru umjetničke grupe (ekipe) Predsjedništva i Oblasnog odbora za Bosansku krajinu postojali su pozorišna grupa, pjevački hor, baletska grupa i muzički orkestar. Ekipe Predsjedništva ZAVNOBiH-a i oblasna ekipa bile su i škole za spremanje umjetničkih kadrova za okružne ekipe. I pojedina sela imala su svoje diletantske grupe i pjevačke horove ili grupe za recitaciju. Tako, u jednom izvješta-

ju Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Podgrmeč stoji da u selima njegova područja ima 33 pjevačka hora. U okviru ove djelatnosti pojavljivala su se i istaknuta imena iz predratnog literarnog i umjetničkog života, kao i mlađi pjesnici i drugi umjetnički talenti. Rad naših umjetnika na polju književnosti, pozorišta, slikarstva i muzike približno je narodnim masama ove grane umjetnosti, za koje prije rata mala mjesta nisu znala ni da postoje. Njihova umjetnička ostvarenja podsticala su borbeno raspoloženje narodnih masa i stoga je narodna vlast veoma cijenila doprinos naših umjetnika i nastojala da im omogući uslove za što aktivniji rad.

Kako je bila zamišljena a djelomično i ostvarena, djelatnost Odjeljenja za narodnu prosvjetu Predsjedništva ZAVNOBiH-a vidi se iz šeme njegove organizacije. Predsjedništvo je donijelo odluku o stvaranju organa javne uprave i postavilo jedinstvenu organizaciju prosvjetne službe u svim stepenima narodnooslobodilačkih odbora. Po ovoj odluci Odjeljenje za narodnu prosvjetu Predsjedništva imalo je ova četiri odsjeka: za osnovnu nastavu, srednju nastavu, za narodno prosvjećivanje i za nauku i umjetnost. Kao poseban organ postojao je Savjet za prosvjetu. Ovakva organizacija sprovedena je u svim narodnooslobodilačkim odborima osim opštinskog, u njima su organizovane sekcije za narodno prosvjećivanje.

Ovakvo organizirana prosvjetna služba sprovedena je na području Oblasnog odbora za Bosansku krajinu, dok je u Hercegovini i istočnoj Bosni (kako je Bosna i Hercegovina u doba narodnooslobodilačke borbe bila administrativno podijeljena) planski rad na narodnom prosvjećivanju počeo znatno kasnije i bio slabijeg intenziteta. Sačuvani dokumenti pokazuju da je prosvjetno-kulturni rad, saglasno jedinstvenom planu Odjeljenja za narodnu prosvjetu u Hercegovini počeo u drugoj polovini 1944. godine, a u istočnoj Bosni još kasnije.

BILJEŠKE

¹ Akt Oblasnog NO za Hercegovinu, br. 28 od 23. XI 1944.

² Izvještaj Okružnog NOO za Podgrmeč od 28. IX 1944.

³ Geršković dr Leon: Dokumenti o razvoju narodne vlasti — Statut Narodnog univerziteta, Beograd 1946, str. 83

⁴ Akt Oblasnog NOO br. 11 od 14. X 1943.

⁵ Akt br. 322 od 4. IV 1944.

⁶ Oblasni NOO za Bosansku krajinu: Godišnji izvještaj prosvjetnog odjeljenja ovog odbora, Akt. bez broja od 31. XII 1944. g.

⁷ »Privremena uputstva« su donesena na sjednici Predsjedništva od 30. XII 1944, A. BiH br. 38

⁸ Sreski NOO Jajce, Akt br. 152 od 10. XII 1943.

⁹ Predsjedništvo ZAVNOBiH-a, A. BiH br. 19.

¹⁰ Predsjedništvo, zapisnik od 10. VIII 1944. g. A-BiH, br. 10

HAMDIJA CEMERLIC

THE ACTIVITY OF THE PRESIDENCY OF THE TERRITORIAL
ANTIFASCIST COUNCIL OF NATIONAL LIBERATION OF BOSNIA
AND HERCEGOVINA TOWARD THE DEVELOPMENT OF THE
SCHOOL SYSTEM IN BOSNIA AND HERCEGOVINA

Following the establishing of the Territorial Antifascist Council of National Liberation of Bosnia and Hercegovina, and especially after the Second Session of this Council, its Presidency undertook extensive activity on the introduction of a unified plan of education activity in all of Bosnia and Hercegovina. The Department for National Education of the Presidency took over the co-ordination of the work in this field and immediately attempted to formulate and introduce a unified plan of activity of education institutions instead of the variety of activity in different regions. On the basis of the report »The Activity of People's Liberation Government in the Field of Education«, presented at the Second Session of the Territorial Antifascist Council, the Presidency charged its Department for National Education to work out a programme of activity for advancing elementary and secondary schools all over Bosnia and Hercegovina. The Presidency passed the draft of the programme late in 1944 and charged the Department to supervise its introduction. The programme contained the curriculum for elementary schools and for courses to teach reading and writing during the National Liberation War, while it also provided curricula for grammar schools, teachers' training schools and other vocational schools which were to begin working immediately after the end of the war. At the same time it contained a solution for so-called transitional requirements for pupils who had completed a school on the liberated territory and also for those who did not have a chance to complete their schooling on occupied territories.

At the suggestion of the Department for National Education, the Presidency passed the »Temporary Instructions for the Organisation and Functioning of Elementary Schools and Reading and Writing Courses in Bosnia and Hercegovina«. These instructions solved some of the basic problems of elementary education and reading and writing courses. According to the Instructions schooling was compulsory in elementary schools for all male and female children aged 7 to 12 years, but priority of enrollment was to children above that age who could not receive an education due to the war. In the elementary school the whole course of instruction lasted 18 months, and was divided into three levels of six months each. Every three months the achievement of the pupils was evaluated in all the subjects and conduct, while the promotion of pupils into a higher level was made following completion of the previous level on the basis of grades of achievement. Instruction was completely free of payment. Following the successful completion of the third level pupils received a certificate on completion of elementary school level education. Temporary, until the liberation of the entire country, new schools were opened by regional committees at their own initiative or at the suggestion of the district National

Liberation Committee. The principals and teachers were temporarily assigned and transferred by the regional committee at the suggestion of its Department for National Educations. The teachers were obliged to keep an attendance book, main register and inventory book. The municipal National Liberation Committee was obliged to take care of all the material needs of the schools, especially of the pay of the teachers. The district National Liberation Committees were also to take strict care of the remuneration of the teachers.

In order to advance the work in schools, district working conferences of teachers were introduced and held every month. The supervision of these conferences and their programme were under the jurisdiction of district National Liberation Committees. The conference was organised and headed by the advisor for people's education of the district committee or by a teacher appointed by the district committee. At these conferences papers were presented and discussed on current problems in carrying out and organising instruction. As an aid to the preparation of these conferences papers were written on certain current problems and sent to the committees. Besides these conferences, there were also groups for the education of teachers which were formed for several municipalities, according to conditions, so that teachers could get together without greater difficulty. These groups gave very helpful advice especially to beginners in teaching. Successful papers were duplicated and sent to all districts in order to serve as an addition to the professional training of teachers and a guideline in their work. In wartime conditions it is understandable that the realisation of the basic positions of the Temporary Instructions was difficult, and that many obstacles were overcome only with great will power and persistence of those who worked on their realisation. It should be borne in mind that teachers were not only school teachers but that they also had to realise the largest part of other cultural and education activities, especially in small villages far from regional centres.

The question of textbooks was a difficult problem for teachers and pupils. Old textbooks, if such could be had, could not be used for most subjects, since they did not meet the requirements of new instruction while conditions did not permit the writing and printing of new textbooks. At the initiative of the Department for National Education a temporary primer was written, but could not be printed. In an abridged form this primer was duplicated and sent to all districts with the suggestion that it should be used. From the reports of the National Liberation Committees it can be seen that both teachers and parents complained of a lack of textbooks. The lack of necessary textbooks was felt even more in secondary school instruction, though this instruction was not really carried out, but it could be said that the teachers' training and other vocational courses, which were very numerous, were a from of secondary instruction.

The school system was organised in this manner in the Bosanska Krajina region while in Hercegovina and eastern Bosnia planned work on people's education began much later and was less active. The do-

cuments that have been preserved show that cultural and educational activity, in keeping with the unified plan of the Department for National Education, began in Hercegovina as late as the second half of 1944, and still later in eastern Bosnia.

